Gondolatok a sajtó-médiatörténet oktatásáról

BUZINKAY GÉZA

Keywords
press and media history, teaching, deficiency, approach shifting

Abstract *(Thoughts about teaching the press and media history) The communication and media sciences departments of the higher education in Hungary focus on the Hungarian press and media history, often just parts of it or its shorter periods instead of full history of the institutions. The national delimitation can be justified with linguistic considerations and partially with the history of society, but there are some deficiencies regarding the media's universal rules. But for the teaching and in particular for measuring the student's knowledge a comprehensive scientific literature is needed, which is a severe but well dissimulated weakness of the Hungarian higher education.*

Cuvinte cheie
istoria presei, istoria mass-media, predare, lipsuri, schimbarea modului de abordare

Rezumat *(Aprecieri privind predarea istoriei presei și mass-media)*
Disciplina de Istoria presei și mass-media, predată în cadrul secțiilor de comunicare și științe media din Ungaria inlcude de cele mai multe ori anumite domenii ale sale sau prezentarea unor perioade mai scurte, fără a oferi o istorie completă a instituției (instituțiilor). Delimitarea conform criteriului național este justificată de considerente lingvistice și literare, eventual sociale, însă conținutul rămâne deficitar în ceea ce privește legile generale de funcționare a comunicării și mass-mediei. Predarea disciplinei, mai precis examinarea necesită o bibliografie sintetică, care lipsește învățământului superior din Ungaria, deși lipsa este destul de bine mascată.

Buzinkay Géza

Eszterházy Károly Főiskola , ELTE, PhD, médiatörténész

A magyarországi felsőoktatás kommunikáció, médiatudomány szakjain a magyar sajtó-médiatörténetet tanítják, gyakran az intézmény(ek) teljes története helyett csak egyes részterületeit vagy rövidebb szakaszait. A nemzeti körülhatárolás természetesen nyelvi és irodalmi, részben társadalomtörténeti szempontból indokolható, ámde a kommunikáció és a média egyetemes működési törvényszerűségeit tekintve hiányos. Az oktatáshoz, pontosabban a számonkéréshez azonban összefoglaló jellegű szakirodalom kell, amiben igen rosszul áll a magyarországi felsőfokú képzés, bár ezt jól leplezi.

A tantárgy neve újabban a „média társadalomtörténete”, amely az egyszerűbb, közérthető „médiatörténet” elnevezést azután váltotta fel, hogy 2004-ben ilyen címmel megjelent a két neves angol történészprofesszor, Asa Briggs és Peter Burke könyvének magyar fordítása. Ez valódi tankönyv, a két professzor előadásai alapján készült, egyes részeiben az óravázlatok tömörségével. A mű egy-egy rövid utalása lenyűgözően széles ismeretanyagon nyugszik, ami abból ered, hogy a szerzők felfogásában a médiatörténet szinte mindent magában foglal az eszméktől és korlátozásuktól a technikai találmányokon át a közlekedés és a posta történetéig – az egész világon otthonosan mozgó brit szemlélettel. A magyar diákok azonban nehezen értik, gondolatíveit nem tudják átfogni, egészen mások a történeti fogódzóik (ha egyáltalán vannak) – tehát idegen marad számukra. Megjelent, de kevesen használják, és még kevesebben értik. Pedig média- és történetszemlélete nagyon is szükséges lenne Magyarországon.

A Széchényi Könyvtár, a magyar Nemzeti Könyvtár sajtótörténeti kézikönyveire érdemes egy pillantást vetni. A hírlapgyűjtemény kézikönyveit egykor széles látókörű könyvtárosok, Szinnyei József, utóbb Dezsényi Béla gyűjtötték össze. Az itt található kötetek, monográfiák között uralkodó jelleggel voltak jelen a német művek az 1960–70-es évekig. Aztán következtek a beszerzési nehézségek, 1990 után pedig a szemléletváltás, az angol nyelvterület munkáinak térhódítása. Ez utóbbi fázis azonban már kevéssé követhető itt nyomon, a médiatörténetté váló sajtótörténetet képviselő műveket ma már inkább a felsőoktatási intézmények könyvtáraiban és tanszékein lehet megtalálni, túlnyomórészt angol nyelven, és központi „gyűjtőhelyük” legfeljebb az internet. Az angol nyelven megjelenő, de túlnyomórészt amerikai médiatörténeti művek fő problémája, hogy nyersanyaguk is, szemléletük is „testidegen” a magyar kultúra számára: ismerete nélkülözhetetlen, de szempontjainak alkalmazása lehetetlen.

A médiatörténetet mint tantárgyat a szívesen utánzott mintaképnél, Amerikában, már csak ritkán lehet megtalálni az újságírókurzusokban. Bár ez a megállapítás bizonytalan, hiszen egyre kevésbé tanmenet, helyette inkább kreditek alapján maguk a tanulók állítják össze személyre szabott kurzusprogramjukat. Az Egyesült Államok ezernél több egyeteme közül néhány elitintézményben, pl. UCLA (University of California, Los Angeles), University of Pennsylvania, Boston University, a washingtoni Georgetown University, oktatják a médiatörténetet. Nagy valószínűséggel nem annyira az egyetem híre és oktatásának színvonala dönti el, hogy szerepel-e kurzusai között a médiatörténet, hanem hogy találnak-e rá előadót. És általában nehezen találnak. Ez még inkább kiemeli, hogy nem nélkülözhetetlen, csupán a választékot gazdagító stúdiumként tekintenek rá. A New York-i Columbia Egyetem újságírói fakultásának kurzuskínálatában hét évvel ezelőtt még szerepelt az amerikai újságírás története (igaz, egyetlen szakmatörténeti tárgyként az 57 közül!) – ami már akkor is csak az illem és a tradíció ápolásának kategóriájába tartozott azon az egyetemen, ahol az elsők között alapítottak újságíróképző intézetet (1912. őszi kezdéssel), a magyar származású Joseph Pulitzer alapítványaként. Mára azonban átalakult az újságíróképzés, (poszt)graduális szintre emelkedett – vagy hú-

zódott vissza –, amelyen efféle alapozó elméleti tárgy már nem szerepel. Más amerikai egyetemeken, ha egyáltalán valamit, elektronikus médiatörténetet és csak ritkán sajtótörténetet hirdetnek meg, s ha közelebbről megnézzük, mit fed ez, olykor csak egy alkalmi előadó egyéni érdeklődéséről szóló, anekdotizáló beszámolót. Ez a szokás csupán az utóbbi évtizedben hódított tért. Korábban sokkal több amerikai felsőoktatási intézményben oktatták legalább az amerikai és angol sajtótörténetet, egyébként pedig még az európai sajtótörténet iránt is megvolt a mérsékelt érdeklődés – igaz, feltehetőleg a külföldi tudósítóknak és hírszerzőknek szánva, hogy eligazodhassanak az idegen környezetben. Ha a médiatörténet súlya az oktatásban kicsi, sőt csökken, mégis néhány tanszéken folynak kutatások, működnek kutatócsoportok, és a XX. században megszülettek olyan nagyszabású sajtótörténeti monográfiák, sőt életművek (Frank Luther Mott, Edwin Emery), amelyek máig jól szolgálhatják az oktatók és a hallgatók munkáját. A XIX. század sajtója iránt pedig annyira növekszik az érdeklődés, hogy tartósan fennálló, évente nemzetközi konferenciákat rendező társaság (RSVP: Research Society for Victorian Periodicals) foglalkozik kutatásával több mint négy évtizede, s 1968 óta kiadja a Victorian Periodical Review c. folyóiratát.

Ezekből úgy látszik, hogy nem is olyan régen az amerikai egyetemek egy része még úgy tekintett az újságíró, a média szakos képzésre, mint ami egy nagy múltú szakma részére képez felkészült és méltó utánpótlást. De aztán a kutatás és az oktatás szétvált. Az elektronikus média térhódításával, feltehetőleg annak következtében, a szemlélet teljesen megváltozott. A publicista háttérbe szorult, és mintha megszakadt volna a szerves összeköttetés a különböző újságírói területek és nemzedékek között. „... Az 1990-es évtized vége felől szemlélve például – írja egy angol médiaismereti tankönyv – a televíziózás előtti időszak és annak világa meglehetősen különös és idegen, régmúlt korszaknak tűnik." Az ilyen nézetek villámgyorsan terjednek, eltérő körülmények között is, ami oda vezetett, hogy már néhány éves eseményekről szóló elemzéseket is médiatörténetnek neveztek el (például Magyarországon az 1990-es évek „médiaháborúját" már olyankor „történelemként" tanították, amikor még le sem zárult teljesen.) Európában az amerikainál általánosabb a médiatörténet, sőt az írott sajtó történetének oktatása (valamilyen formában). A német tananyagok és tankönyvek gyakorlatilag ismeretlenek Magyarországon, holott a mai angolszász orientáció nem írhatja felül az évszázadokon át döntő német hatást. Van médiatörténeti kurzus a müncheni egyetemen, és a bambergi egyetem professzora, Rudolf Stöber írta meg a manapság leginkább használt német sajtótörténeti tankönyvet. Azt természetesnek tekinthetjük, hogy a bécsi egyetem Publizistik- und Kommunikationswissenschaft BA szakán az alapozó tárgyak között (Modul B, Step 2), a magyarországi gyakorlathoz hasonlóan szerepel a média- és kommunikációtörténet. A kontinentális európaitól különböző, több szempontból az amerikaihoz hasonló angol oktatási forma sokkal változékonyabb. Például a londoni egyetemen néhány évvel ezelőtt még szakpárosításként jelent meg az „újságírás és kortárs történelem" (Journalism and Contemporary History). A történe-

A sajtó mint forrás, példatár minden történeti jellegű tudományágban feltűnik. Azonban a sajtó-médiatörténet, mint diszciplína iránt csak ritkán fedezhető fel érdeklődés a történészek és irodalomtörténészek részéről.

lem látszólag kiemelt helye azonban határozottan gyakorlatias felfogásra utal, az „egykorú történelem" a jelenben való újságírói eligazodásra készít fel, és nem az újságírói szakma történetét tekinti át. Az angol sajtó-médiatörténet oktatásának célja, hogy a média jövőjére vonatkozóan tegyen fel kérdéseket. Viszont kiemelkedő kutatói és szervezői teljesítmény nyomán jelent meg 2009 januárjában a XIX. századi sajtó enciklopédiája az angol, az amerikai, az ír, a holland, a belga és a francia periodikák 1700 címszavával. Talán ennek példáján felbuzdulva kezdte el szervezni a párizsi Centre d'histoire de Sciences Po 2008 tavaszán a XX. századi sajtó enciklopédiáját, immár egész Európára kiterjeszkedve, ám ez a nagyszabású kísérlet végül is meghiúsult a kellő anyagi támogatás hiányában. Egyetemes szemléletű francia médiatörténeti monográfiák már korábban elkészültek, és most már hozzáférhetőek magyar nyelven is. (A francia sajtó tankönyvigényű átfogó története azonban csak franciául jelent meg.)

A nyelvhez kötött sajtó története kézenfekvő módon született meg az egyes országok nemzeti sajtótörténeteiként, viszont az országhatárokat nem ismerő rádió(hullámok), majd a televízió kialakulásának vizsgálata megteremtette az átfogó, nyelvterületek és országok „feletti" törvényszerűségek vizsgálatának a szükségességét, s ettől kezdve ez az igény érvényesült az írott sajtó története esetében is. A tág művelődéstörténeti szemlélet elsajátítása azonban nem csak felismerés vagy igény kérdése: a történeti jellegű munkálatok és forrásfeltárások egész sorát feltételezi, ráadásul pedig az eltérés és az időbeli hátramaradás elismerését is.

A sajtó mint forrás, példatár minden történeti jellegű tudományágban feltűnik. Azonban a sajtó-médiatörténet mint diszciplína iránt csak ritkán fedezhető fel érdeklődés a történészek és irodalomtörténészek részéről. A történészek ugyan forrásként használják a sajtót a tömegkultúra, a mentalitástörténet kutatásakor, az olvasási kultúrának a közelmúltban megkezdődött tanulmányozásakor, vagy a politika- és társadalomtörténet egyes kulcspontjai vizsgálatánál, de rendszeres sajtótörténeti kutatásokat nem folytatnak. Nincs közös, általánosan elfogadott kutatási módszertana az egyénileg részkutatásokat végzőknek (pedig a módszertani kérdések óhatatlanul előkerülnek például olyan nagyszabású munkálatoknál, mint Kossuth Lajos műveinek forráskiadása). Egyelőre csak alkalmilag jelennek meg a részterületekkel foglalkozó, leginkább a művelődéstörténet fogalmával összefogható kutatások, művek. Például a könyvtárosi vagy bibliográfusi munka során fontos sajtótörténeti művek születtek, mások a fotótörténet felől közelítették meg a sajtóillusztrációkat, és vannak művészettörténészi megközelítései a karikatúráknak.

Leginkább még az irodalomtörténészek vonják be kutatásaikba a sajtótörténetet – bár ők természetesen irodalmi, stilisztikai és nem ritkán a maradandósággal, vagyis a sajtóétól különböző mércével mérik a sajtóban megjelent szövegeket. Elsősorban a régebbi korokra és nagy szépírói életműveknek a sajtóban megjelent darabjaira összpontosítják figyelmüket,

nem pedig magára a „sajtóüzemre". Az irodalomtörténészek többsége számára csupán publikálási helyet jelent a sajtó. „A sajtó egyszerűen más, mint az irodalom. Útjaik találkozása csak ideig tartó, történeti esemény, még közös anyaguknak, a nyelvbeli kifejezésnek használatában is szinte antinómikus feszültséget tapasztalunk közöttük" – állapította meg joggal Dezsényi Béla. Arról azonban nem lehet megfeledkezni, hogy az 1840-es évektől kezdve több mint egy évszázadon át a magyar sajtó egy részének kiemelkedő színvonalát és nyelvi igényességét az biztosította, hogy a szépírók kereseti forrása és napi írási gyakorlata volt a publicisztika, elsősorban a tárcaírás. Ezért csak részben helytálló Szerb Antal szellemes és szép megfogalmazása: „Nincs az az ősz a szőlőhegyen – írta –, vagy az az etruszk temetőváros Itáliában, mely annyira az enyészetet juttatná eszembe, mint a vasárnapi újságok. Mennyi gondolat, ötlet, tudás, mennyi szerencsésen megfogalmazott ritka mondat tűnik itt a semmibe – mert hétfőn ez a sok tudás és művészet már a kutyának se kell." Ám egy sor szépíró publicisztikájának gyűjteményes kötete cáfolja a gyors mulandóságot. Tanulságos, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete és a Magyar Újságírók Országos Szövetsége által az 1970-es évek közepén elindított sajtótörténeti kutatómunka és eredményeinek monografikus publikálása a nyolcvanas évek közepén, a XIX. század utolsó évtizedének sajtójával – vagyis a modern sajtó és a tömegsajtó kialakulásával – leállt. Azóta is hiába keresi folytatásának lehetőségét az MTA Művelődéstörténeti Bizottságának Sajtótörténeti albizottsága, még a könyvtárosok, történészek és irodalomtörténészek által elfogadható közös szempontok megfogalmazásáig sem sikerült eljutnia.

Ha a sajtótörténet bizonytalan helyzetének az lenne egyik fő oka, hogy maga a sajtó túlzottan kötődik megjelenése napjához, akkor megfontolandó, hogy az újság, a média tartalmának rövidre szabott élettartama azonos-e a hírlap, a média intézményének élettartamával, működési és átalakulási törvényszerűségeinek megértésével. Lehet, hogy egy-egy cikk vagy az elektronikus média egy-egy programja másnapra a felejtés lomtárába kerül, törté-

Kocsis Kitty fotója

„a történelem politika a múltban, a politika pedig történelem jelen időben.”

nelmi dokumentummá válik, de ettől függetlenül a médiaüzem működik tovább, mint ahogy előtte is működött; és hatása, befolyása, „hatalma” nem csökken. Ennek kutatása és a felismert összefüggések rögzítése olyan szemléletmódot eredményezhet, mely más stúdiummal nem alakítható ki. Sőt a folyamatok és összefüggések feltárásával, közérthetővé tételével a sajtótörténész még az újságíró és a társadalom összebékélésében is közreműködhet.

Az időbeliség mint a jelenségek létezésének egyik fő formája, teljesen hiányzik a hallgatók – és jelentős részben hiányzik az újságírók – szemléletmódjából. Már pedig ezzel a hiánnyal nem csak azt hiszik el, hogy beleléphetünk kétszer ugyanabba a folyóba – hanem később újságíróvá érve, ezt tényként hirdetik is. És megingathatatlan lesz a hitük abban, hogy velük kezdődött a világtörténelem; amit ők elkezdtek, az az ő találmányuk. Ezt azonban nem feltétlenül gőgösen teszik, inkább másnapra már ők maguk is túljutnak saját előző napi teljesítményükön, és azt mielőbb elfelejtik (korszerűen: delete-olják), hogy legyen hely az újabb feladatoknak.

Végiggondolva a zavart és következetlenséget, ami a médiatörténet oktatását kíséri az Egyesült Államokban, Európában és itthon, megerősödik az a meggyőződésem, hogy mindezt a tárgy tisztázatlan elhelyezése, illetve kétféle oktatási szükséglet összekeveredése okozza. Az egyik tárgy a történelem – tágabb merítéssel a művelődéstörténet –, mely az újságíró és a kommunikációs szakember számára időbeli szemléletet és egyszerűen kifejezve, példatárat nyújt, abban az értelemben, ahogyan a szervezett újságíróképzés programjában Joseph Pulitzer lefektette: „a történelem politika a múltban, a politika pedig történelem jelen időben.” Ez a történelem-művelődéstörténet azonban nem a média története. Másrészt a médiumok időbeli kialakulásának végigkövetése teszi érthetővé az etikai szempontok összefüggésrendszerét, logikáját, és biztosíthatja a szakmai etika oktatásának objektivitását a „mundér becsületének” védelme helyett. Ezen felül a médiatörténet oktatása a rálátást is biztosíthatja az újságírói és médiamenedzseri szakmákra.

Az elmúlt másfél évszázadban a magyar sajtó legkiválóbb szerkesztői és publicistái szakmai mércét állítottak fel. A nyelvi (irodalmi) mérce tanulmányozása, az elemzést érdemlő magatartásmódok és életpályák sorának bemutatása, illetve a teljesítmény, a körülmények és a hatásfok bonyolult összefüggéseinek feltárása nagyrészt még hátravan. Nemcsak az ismeretek fontosak, hanem főleg a gondolkodási formák, amelyeket a sajtótörténet alakít ki és közvetít: az eseményeknek következményeikkel együtt való látása, azaz logika és racionalitás; a szakmai műgond tükörben való szemlélése, és a teljesítmény valóságos súlyának megfelelő értékelése; a társadalom elemzése annak tudatában, hogy minden jelenség csupán egy átmeneti állapot, s hogy az ítélkezésnél sokkal több érv szól a megmagyarázva megértés mellett; és nem utolsó sorban a stabil identitástudat. Mindezek teljesítése először is kutatásokra épülő és hosszú folyamatokat bemutató, összefoglaló szakmunkákat, monográfiákat és tankönyveket igényelnek ugyan – de közvetítésük a hallgatók részére mégis csak más síkon, a pedagógus egyéniség révén érvényesül.